

ISTRAŽIVANJE ETNONACIONALISTIČKOG EKSTREMIZMA U BOSNI I HERCEGOVINI

ATLANTSKA INICIJATIVA
2021.

**ISTRAŽIVANJE
ETNONACIONALISTIČKOG
EKSTREMIZMA U
BOSNI I HERCEGOVINI**

Atlantska inicijativa
2021.

IMPRESUM

Autorice:

Majda Halilović i Nejra Veljan

Prevoditeljica:

Senada Kreso

Lektorica:

Zinaida Lakić

Recenzenti:

Mirnes Kovač i Michael Colborne

Naslov:

Istraživanje etnonacionalističkog ekstremizma u Bosni i Hercegovini

Istraživanje je urađeno u sklopu projekta "Prevenција etnonacionalizma i nasilnog ekstremizma u Bosni i Hercegovini" koji podržava Ambasada Kraljevine Nizozemske u Bosni i Hercegovini kroz MATRA program. Stavovi izneseni u ovoj publikaciji stavovi su autorica i ne odražavaju nužno stavove Ambasade Kraljevine Nizozemske u Bosni i Hercegovini.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

323.1:323.28(497.6)

HALILOVIĆ, Majda

Istraživanje etnonacionalističkog ekstremizma u Bosni i Hercegovini [Elektronski izvor] / Majda Halilović, Nejra Veljan. - El. knjiga. - [Sarajevo] : Atlantska inicijativa, 2021

Način pristupa (URL): <https://atlantskainicijativa.org/wp-content/uploads/2021/07/Istraživanje-etnonacionalistickog-ekstremizma-u-Bosni-i-Hercegovini.pdf>. - Nasl. s nasl. ekrana. - Opis izvora dana 12. 7. 2021. - Bibliografija i druge bilješke uz tekst.

ISBN 978-9926-465-23-0

COBISS.BH-ID 44793862

SADRŽAJ

SAŽETAK I KLJUČNI NALAZI ISTRAŽIVANJA	7
1. UVOD – EKSTREMIZMI I IDENTITETI U BOSNI I HERCEGOVINI	11
2. UZORAK ISTRAŽIVANJA I KARAKTERISTIKE UZORKA	13
3. ANALIZA NALAZA	17
3.1. NEZADOVOLJSTVO ŽIVOTOM I PONAŠANJA PRILIKOM GLASANJA	18
3.2. ULOGA RELIGIJE U PRIHVATANJU EKSTREMNIH ETNONACIONALISTIČKIH POGLEDA	20
Izjave o predanosti religiji.....	20
Sektaštvo i percipirana prijatnija za vjersku/etničku zajednicu.....	21
Religioznost i afektivna socijalna distanca	22
Vjerski autoritet i stavovi o porodici, ženskim pravima i seksualnim slobodama.....	23
3.3. MIGRACIJSKI TRENDOVI I STAVOVI O OBRAZOVANJU	24
Stavovi i odabiri vezani za migracije	24
Stavovi o obrazovanju.....	25
3.4. STAVOVI O DRŽAVI I POVJERENJE U INSTITUCIJE.....	26
4. KONFLIKT, SIGURNOST I IMIGRACIJA	29
ZAKLJUČNE OPSERVACIJE I PREPORUKE	31
PREPORUKE	33
RECENZIJE	35

**ISTRAŽIVANJE ETNONACIONALISTIČKOG
EKSTREMIZMA U BOSNI I HERCEGOVINI**

SAŽETAK I KLJUČNI NALAZI ISTRAŽIVANJA

Ovaj rad predstavlja rezultate istraživanja o etnonacionalističkom ekstremizmu u Bosni i Hercegovini. Premda otkriva neke zabrinjavajuće trendove karakteristične za sve rodne i dobne kategorije, istraživanje naglašava i neke prilike.

Iskazivanje ekstremnih etnonacionalističkih gledišta kreće se u rasponu od spremnosti učesnika i učesnica da podrže svoje “ideale” samo na retoričkom nivou do spremnosti da se opravdavaju i direktno podržavaju ili počine nasilni akti. Međutim, istraživanje, u kojem su lokalni istraživači i njihovo iskustvo imali veliku ulogu, također ukazuje na to gdje postoji potencijal za izgradnju otpornosti prema ekstremizmu. Postoje jake naznake da su ispitanici koji su imali više interakcija s ljudima iz drugih etničkih/identitetskih grupa bili mnogo manje skloni podržati nasilje, mada imaju veoma izražene etnonacionalističke stavove i prepoznati su kao ekstremisti u svojim zajednicama. Također, ovo istraživanje ukazuje na to da bosanskohercegovačke političke stranke koje promoviraju nacionalizam pružaju “glavni koncept” i “glavni okvir” za etnonacionalistički ekstremizam. Ovo istraživanje ukazuje i na neke paradokse i tendencije razvijanja iliberalne demokratije u kojoj se iskazuje veće povjerenje prema jakom liderstvu s jedne strane, dok istovremeno s druge strane slabi povjerenje u formalne institucije države. Ovaj spomenuti trend, uz konsenzus većine ispitanika da korupcija, organizirani kriminal i političari predstavljaju najozbiljniju sigurnosnu prijetnju u Bosni i Hercegovini, predstavljaju najalarmantniji dio nalaza ove studije koji zahtijevaju širu društvenu akciju i uključivanje svih unutrašnjih sektora društva, od političara, intelektualaca, javnih ličnosti do medija, ali i međunarodnih organizacija kako bi se očuvale najvažnije vrijednosti pluralizma i demokratije.

K tome, iako su ranija istraživanja zanemarivala važnu ulogu religije u sagledavanjima ovakvih društvenih kretanja, ovo istraživanje uzima u obzir najnovije studije koje sugeriraju da religija, a posebno njena zloupotreba i radikalna tumačenja pojačavaju etnonacionalizam i doprinose ekstremizmu. Naime, to u ovom istraživanju dodatno potvrđuju procenti iskazivanja predanosti religiji, pri čemu su gotovo svi ispitanici odgovorili kako religija igra

značajnu ulogu u njihovim životima, dok je tri četvrtine ispitanika (74%) kazalo da prihvata sva učenja i zahtjeve svoje religije.

Analiza rezultata koja je ovdje uključena predstavlja odmak od prethodnog istraživanja ekstremizma u Bosni i Hercegovini iz dva razloga. Prvo, zato što su prethodna istraživanja uglavnom bila fokusirana na sirijske borce i selefijske zajednice. Drugo, ovaj rad otkriva zajedničke crte etnonacionalističkih ekstremista koje se protežu širom njihovih bošnjačkih, srpskih i hrvatskih identiteta. Iako priznaju da se njihove ideologije zasnivaju na međusobnom suprotstavljanju, analiza pokazuje da stavovi i svjetonazori etnonacionalističkih ekstremista iz svih triju bosanskohercegovačkih zajednica sadrže više zajedničkih crta nego razlika.

U jednom složenom političkom i društvenom okviru u kojem je etnonacionalizam u porastu ovo istraživanje doprinosi našem razumijevanju načina kako se krajnje desne i ekstremno desne ideje iznose u Bosni i Hercegovini te kako regionalni i međunarodni kontekst tome doprinosi. Istraživanje je identificiralo probleme slične onima u ostatku Evrope: antiimigracijski i antiislamski narativi i osjećaji; suprotstavljanje rodnoj ravnopravnosti; promoviranje teorija zavjera i manipulacija krizom izazvanom pandemijom COVID-19. Konzervativni vjerski diskurs je također u porastu i čini se da se na njega ne odgovara adekvatno. U Bosni i Hercegovini ovaj krajnje desni narativ uključuje i odražava etnonacionalizam koji dolazi od političkih stranaka. Aktivnosti ovih grupa u lokalnim zajednicama i online prostoru prenose ove narative i dalje ih razvijaju kroz jezik o drugome, kroz strah od imigranata, afektivnu socijalnu distancu, te podrivanjem prava žena i nastojanja na izgradnji mira.

Neki ključni nalazi su:

- ▶ Ispitanice i ispitanici su bili *skloniji* prihvatiti nasilje ako imaju niži nivo obrazovanja ili su nezadovoljni svojim prihodom, porodičnim životom i životnom perspektivom.
- ▶ Postoji direktna veza između stavova ispitanika o rodnoj ravnopravnosti i njihove podrške nasilju, pri čemu oni koji odbacuju rodnu ravnopravnost i zagovaraju "tradicionalne vrijednosti" izražavaju veću podršku nasilju.
- ▶ Ispitanici koji su pokazali *manje* otpora prema ideji pomirenja s drugim etničkim/identitetskim grupama – koji su razumjeli da je slavljenje ratnih zločinaca iz svoje grupe uvredljivo za druge etničke grupe i koji se nisu snažno protivili ideji mješovitih brakova, prijateljstvu s ljudima izvan svoje etničke grupe ili da im oni budu njihovi građanski predstavnici/e, ljekari/ke i učitelji/ce – također su bili manje skloni prihvatanju ili podržavanju nasilja.
- ▶ Ispitanici koji su izrazili manje neprijateljstva prema migrantima također su manje bili skloni podržavati ili opravdavati nasilje.

- ▶ Povjerenje u demokratiju snažno je povezano s manjom podrškom nasilju. Međutim, većina ispitanika (61%) odgovorila je da je jak vođa *važniji* od demokratije.
- ▶ Žene pokazuju *najmanje* simpatija za nasilni ekstremizam, te u većoj mjeri podržavaju rodnu ravnopravnost.
- ▶ Mlađi ispitanici (18-35) u većoj mjeri podržavaju nasilni ekstremizam.
- ▶ Većina ispitanika vjeruje da korupcija, organizirani kriminal i političari predstavljaju najozbiljniju sigurnosnu prijetnju u Bosni i Hercegovini.
- ▶ Vjerovanje u bosansku tradiciju zajedničkog života iskazuje se na različite i nekada neočekivane načine čak i među pojedincima koji imaju ekstremna etnonacionalistička stajališta. Također, analiza je zapanjujuće jasno pokazala da je stepen zajedničkih karakteristika među ekstremistima daleko viši od stepena njihovih razlika.
- ▶ Postoji snažna korelacija između ispitanika koji tvrde da su veoma religiozni i onih koji smatraju da je nasilje opravdano kao osveta ili da bi se odbranila njihova etnička i vjerska grupa.
- ▶ Ovo istraživanje pokazalo je da zloupotreba religije djeluje kao pojačivač ekstremnog etnonacionalizma i izaziva daljnju podjelu.
- ▶ Među posebno zanimljivim nalazima istraživanja su i podaci koji ukazuju na povezanost imovinskog statusa, odnosno zaposlenja ili nezaposlenja, s podrškom etnonacionalističkim stajalištima i krajnjim desničarskim organizacijama. Uočljivo je da su stalno zaposleni bili blisko povezani s vladajućim političkim partijama – ili kao članovi ili kao aktivisti (69%), i ovaj odnos i sprega s vladajućim etnonacionalističkim strankama se ne prikriva – dok su nezaposleni (31%) bili pripadnici ekstremno desnih organizacija i nogometnih huliganskih grupa.
- ▶ Kada se radi o “migriranju” između entiteta unutar Bosne i Hercegovine radi mogućnosti zaposlenja ili boljeg školovanja, gotovo polovica ispitanika je rekla da bi se najvjerovatnije odlučili na preseljenje zbog prilike za bolje zaposlenje ili bolje obrazovanje za njih ili njihovu djecu.
- ▶ U slučaju rata, većina ispitanika (51%) izabrala bi napustiti Bosnu i Hercegovinu i, unatoč svojim ekstremnim etnonacionalističkim gledištima, odbila bi uzeti oružje.

**ISTRAŽIVANJE ETNONACIONALISTIČKOG
EKSTREMIZMA U BOSNI I HERCEGOVINI**

1. UVOD – EKSTREMIZMI I IDENTITETI U BOSNI I HERCEGOVINI

Etničke i nacionalne grupe formiraju se oko zajedničkih tačaka spajanja, poput historije, jezika, religije, kulture i veze s domovinom, bilo da su one percipirane ili stvarne.¹ Za razliku od građanskog nacionalizma, koji se zasniva na pripadnosti državi, etnički nacionalizam je manje inkluzivan i zasniva se na mitu o zajedničkom porijeklu.² Međutim, novija istraživanja pokazuju da je razlika između ova dva oblika nacionalizma, mada jasna u teoriji, u realnosti mnogo zamagljenija.³ To posebno pokazuje globalni porast populizma i krajnje desnice. Ekstremističke ideologije krajnje desnice, bilo da su nadahnute ekskluzivističkom verzijom nacionalizma ili etnonacionalizma, ukorijenjene su u nativizmu, ksenofobiji, šovinizmu, homofobiji i drugim reakcionarnim idejama. Oba oblika crpe snagu iz ideje o superiornosti svoje vlastite nad drugim grupama, koje definiraju kao društvenog neprijatelja. Bosna i Hercegovina nije u tome ekskluzivni slučaj; ideologije koje se grade na superiornosti "nas" u odnosu na "njih" zasnivaju se na naglašavanju razlika u kulturi, religiji i tumačenju bliže i daljnje povijesti. Za ekstremiste općenito, odanost grupi i upotreba simbola važna je osnova društvenog života.⁴ Ta odanost ih čini podložnijim manipulaciji i prihvatanju mitova – koji često vode u radikalizaciju i ekstremizam. Nadalje, jačanje ekstremizma može dovesti do opravdavanja nasilja prema 'vanjskoj grupi'.⁵

Rat u Bosni i Hercegovini 1992.–1995. trajno je poremetio bosanskohercegovačko multikulturalno društvo i uveo nove etničke podjele koje ranije nisu bile poznate u povijesti ove zemlje. Nakon rata političke elite triju dominantnih etničkih grupa nastavile su ohrabrivati narative o podjeli između Bošnjaka, Srba i Hrvata.

- 1 Chandra, K. (2006). "What is ethnic identity, and does it matter?", *Annual Review of Political Science*, 9: 397–424.
- 2 Florian Bieber. (2018). "Is Nationalism on the Rise? Assessing Global Trends", *Formerly Global Review of Ethnopolitics*, Volume 17, Issue 5, doi:/10.1080/17449057.2018.1532633
- 3 Yael (Yuli) Tamir. (2019). "Not So Civic: Is there a Difference Between Ethnic and Civic Nationalism?", *Annual Review of Political Science*, Volume 22: 419-434.
- 4 Daniel Druckman. (april 1994). "Nationalism, Patriotism, and Group Loyalty: A Social Psychological Perspective", *Mershon International Studies Review*, Vol. 38, No. 1
- 5 "Radicalisation Processes Leading to Acts of Terrorism: A Concise Report" (2008), prepared by the European Commission's Expert Group on Violent Radicalisation, https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20080500_cscp_report_vries.pdf

Bosna i Hercegovina nikada nije bila nacionalna država na način kako su to bile, i kako su to i sada, Srbija i Hrvatska. Mada postoji povijest ideja o stvaranju bosanske nacije, to se nikada nije ostvarilo u političkom smislu. Danas se taj projekt čini manje realističnim nego ikada prije. Ipak, "biti Bosanac" – bez obzira na etničku pripadnost – kulturalni je koncept koji je bio i još uvijek se priznaje u zemlji, kao i u regionu i svijetu. Ovaj bosanski način života uključuje zajedničku vjeru u bliske porodične odnose, zajedničku kuhinju i kulturu, jezik, smisao za humor i sličan stil svakodnevnog života bez obzira na etničko porijeklo.⁶ Oni koji dobro poznaju povijest Bosne i Hercegovine svjesni su posebnih kulturnih i vjerskih veza koje bosanskohercegovački Srbi i Hrvati imaju sa Srbijom, odnosno Hrvatskom, a koje se u nacionalističkim narativima percipiraju kao "matične države". Međutim, oni također imaju i osobite karakteristike koje su im zajedničke s Bošnjacima i svim drugim građanima Bosne i Hercegovine.⁷

Unatoč tome, većina novinara, pripadnika akademske zajednice i međunarodnih istraživača prihvatila je paradigmu etničkih podjela prilikom analiziranja kako ratnog tako i poslijeratnog perioda. S obzirom na podjele koje su nametnule etničke elite, tom narativu se teško oduprijeti, posebno kada se istražuje ekstremizam – same autorice su se koristile ovim pristupom u svojim prošlim istraživanjima. Autorice su u svojim prethodnim studijama često istraživale stavove ekstremista po njihovoj grupnoj pripadnosti, bilo etničkoj ili vjerskoj. Međutim, rad Atlantske inicijative u mnogim drugim istraživanjima otkrio je da su etničke granice mnogo zamagljenije u svakodnevnom životu, te da lični odnosi i "bosanstvo" često znače više nego etničke razlike koje naglašavaju političke elite i njima odani mediji. Zanimljivo je da se vjerovanje u bosansku tradiciju "zajedničkog života" iskazuje na različite načine čak i u ovom istraživanju, u kojem su intervjuirane samo osobe koje imaju ekstremna etnonacionalistička gledišta. Zbog toga smo u analizi ovih rezultata istraživanja akcent stavili na zajedničke karakteristike, stavove i sklonosti svih ekstremista bez obzira na njihovu vjersku i/ili etničku pripadnost.

6 Za više informacija o bosanskom kulturnom identitetu vidjeti: Amila Buturović. (2015). *Carved in Stone, Etched in Memory: Death, Tombstones and Commemoration in Bosnian Islam since c.1500*, Farham: Ashgate Publishing.

7 Vidjeti Rabia Ali. (1993). "Separating History from Myth: An Interview With Ivo Banac", u: Rabia Ali and Lawrence Lifschultz (eds.), *Why Bosnia? Writings on the Balkan War*, Stony Creek, Connecticut: Pamphleteer's Press.

2. UZORAK ISTRAŽIVANJA I KARAKTERISTIKE UZORKA

Od decembra 2019. do marta 2020. godine Atlantska inicijativa je saradivala s organizacijama civilnog društva i istraživačima širom Bosne i Hercegovine kako bi istražila etnonacionalistički ekstremizam i potencijal za nasilni etnonacionalistički ekstremizam u BiH.⁸

Istraživanje je obuhvatilo stavove 758 ispitanika i ispitanica koji su na lokalnom nivou identificirani kao pripadnici organizacija koje promoviraju etnonacionalistički ekstremizam, pripadnici vodećih etnonacionalističkih partija, kao i oni koji ih podržavaju. Intervjuirani su i vjerski predstavnici prepoznati u svojim zajednicama po javnom zagovaranju takvih stavova.

Tokom sastanka sa istraživačima na lokalnom nivou znatna pažnja posvećena je definicijama i konceptima, uz poređenje oblika ekstremizma koji se pojavljuje na spektru evropske krajnje desnice s ekstremnim manifestacijama ekstremizma u Bosni i Hercegovini.⁹ Međutim, profesionalna i životna iskustva te procjene istraživača – koji su prenijeli perspektive o ekstremizmu iz svojih lokalnih zajednica – bili su od ključnog značaja za utvrđivanje izbora ispitanika. Koristeći se etnografskim pristupom, za intervjuje su odabrani samo oni koji su u lokalnoj zajednici prepoznati kao etnonacionalistički ekstremisti te oni koji su javno izražavali i zagovarali takve stavove.¹⁰

8 Ovo istraživanje je dio projekta “The Prevention of Ethno-nationalism and Violent Extremism in Bosnia and Herzegovina” (“Sprečavanje etnonacionalizma i nasilnog ekstremizma u Bosni i Hercegovini”), koji je podržan kroz program finansiranja MATRA.

9 Radionica za istraživače održana je prije početka istraživanja.

10 Koristili smo se participatornim istraživanjem – što znači da su lokalni istraživači i oni koji žive u datim zajednicama prikupljali podatke u svojim zajednicama. Lokalni istraživači (aktivisti upoznati s konturama radikalizacije u svojim lokalnim zajednicama) pristupili su potencijalnim osobama za anketiranje iz tih grupa i, ako su oni bili spremni učestvovati u istraživanju, regrutirali su druge aktere iz svojih društvenih mreža. Oni su mapirali pripadnike koji imaju ekstremne etnonacionalističke stavove kroz lokalne mreže ili online. Ti pojedinci (anketirani) su ili javno izražavali svoje stavove na društvenim mrežama ili su simpatizeri takvih grupa. Usto, nalazi su razmatrani sa istraživačima u zajednici i pojedincima koji pripadaju zajednici (policijom, predstavnicima NVO-aa, socijalnim radnicima, učiteljima, psiholozima, političarima), te su njihove perspektive uzete u obzir prije finalizacije ovog rada. Vrijedi spomenuti da je uzorak prema etnicitetu izabran na osnovu lokacije, što znači da gotovo svi učesnici pripadaju dominantnoj etničkoj grupi u svojoj lokalnoj zajednici.

Ovaj transverzalni pristup istraživanju,¹¹ u kojem su lokalni istraživači i njihovo iskustvo imali veliku ulogu, pomogao je da razriješimo problem s manjkom podataka o pripadnicima grupa koje zastupaju ekstremne etnonacionalističke ideologije, kao i onima koji daju snažnu političku podršku ovoj ideologiji na lokalnom nivou i njihovim otvorenim simpatizerima. Zbog toga je znanje i iskustvo lokalnih istraživača o ovoj vrsti ispitanika i o načinima na koje etnonacionalistički ekstremizam utječe na njihove zajednice korišteno u izradi instrumenta istraživanja (upitnika).

Pitanja u upitniku razrađena su na osnovu detaljnog pregleda literature koja se bavi etnonacionalizmom, desnim ekstremizmom, radikalizacijom i nasilnim ekstremizmom. Da bi se obuhvatili kvantitativni i kvalitativni podaci, upitnik je sadržavao pitanja otvorenog i zatvorenog tipa. Upitnik je obuhvatio sljedeće elemente: i) lične podatke ispitanika i podatke o njihovom ponašanju prilikom glasanja, ii) osjećaj ličnog zadovoljstva i uspjeha, iii) stavove o pitanjima sigurnosti i pravde u Bosni i Hercegovini, iv) stavove o demokratiji, religiji i etnicitetu, v) stavove o rodnim pitanjima i rodno zasnovanom nasilju, vi) stavove o nasilju općenito, vii) stavove o međuetničkim odnosima i historiji te pomirenju. Bogardusova skala, kojom se mjeri afektivna socijalna distanca,¹² i Skala simpatije prema radikalizaciji¹³ primijenjene su kao alatke za procjenu.¹⁴ Ovaj pristup pomogao je autoricama da analiziraju određena mišljenja koja su izrazili ispitanici i procijene njihov odnos prema etnonacionalističkim i ekstremno desnim ideologijama.

Lokacije istraživanja odabrane su na osnovu prethodnih studija Atlantske inicijative o ekstremizmu, ali i nakon tri mjeseca dodatnog desk/online istraživanja i praćenja socijalnih mreža i medija koje je provedeno u okviru ovog projekta. Te lokacije su: Banja Luka, Bratunac, Čapljina, Doboj, Hadžići, Hrasnica, Ilidža, Istočno Sarajevo, Milići, Mostar, Pale, Prijedor, Prozor-Rama, Rudo, Sarajevo, Sokolac, Srebrenica, Široki Brijeg, Tuzla, Ugljevik, Višegrad, Vlasenica, Zenica i Zvornik.

U istraživanju je učestvovalo ukupno 758 ispitanika i ispitanica, od kojih su 33% bile žene i 67% muškarci. Većina predstavljenih ispitanika u uzorku su osobe u dobi između 24 i

11 Transverzalna studija je tip dizajna istraživanja po kojem se podaci prikupljaju od mnogo različitih pojedinaca u jednom trenutku. U transverzalnom istraživanju varijable se opserviraju bez utjecaja na njih. Vidjeti: <https://www.scribbr.com/methodology/cross-sectional-study/>

12 Afektivna socijalna distanca je popularna i često korištena skala među sociolozima. Prema definiciji Emoryja Bogardusa, koji je osmislio i po njemu nazvanu Skalu socijalne distance, afektivna socijalna distanca odnosi se na stepen do kojeg osoba iz jedne grupe osjeća simpatiju ili empatiju prema osobama iz drugih grupa. Bogardusova skala mjeri tu distancu utvrđivanjem spremnosti osobe da stupa u interakciju s osobama iz drugih grupa. Vidjeti: Darin M. Mather, Stephen W. Jones i Scott Moats, (2017). "Improving upon Bogardus: Creating a More Sensitive and Dynamic Social Distance Scale", *Survey Practice* 10, br. 4.

13 Skala simpatije prema radikalizaciji (SyfoR) modificirana je i prilagođena u ovom slučaju za mjerenje nasilnog ekstremizma u BiH. Ona je predstavljena na Likertovoj skali, na kojoj viši poeni pokazuju veće simpatije prema nasilnom ekstremizmu (npr. ako je anketirani odgovorio pozitivno da će se koristiti nasiljem ako percipira svoju vlastitu grupu kao ugroženu). U ovoj studiji podskale SyfoRa imaju visoku pouzdanost, u skladu s preporukama prihvatljivosti koje je dao Cronbach. Vidjeti: Roger Bougie and Uma Sekaran, (2006). *Research Methods for Business: A Skill-building Approach*, New York: John Wiley & Sons.]

14 Za više o ovome, vidjeti: Kamaldeep Bhui, Nasir Warfa, and Edgar Jones, (2014). "Is violent radicalisation associated with poverty, migration, poor self-reported health and common mental disorders?", *PLoS One* 9, br. 3.

26 godina. Najmlađi među ispitanicima su imali 18 godina, a najstariji 86, ali je skoro svaka druga ispitana osoba (49%) dobi između 18 i 35 godina. Gotovo polovina (49%) izjavila je da ima završeno srednjoškolsko obrazovanje, preko jedne trećine (38%) reklo je da imaju fakultetsku diplomu, 7% ima magisterij ili doktorat, dok je 6% reklo da su vanredni studenti koji studiraju uz rad. Stalno zaposlenih ispitanika je bilo 66%, četvrtina (25%) je rekla da je njihovo zaposlenje sezonsko ili na određeno vrijeme, dok je 22% učesnika bilo nezaposleno. Kada se uspostavi korelacija s drugim demografskim podacima, može se vidjeti da su stalno zaposleni bili blisko povezani s vladajućim političkim partijama – ili kao članovi ili kao aktivisti (69%) – dok su nezaposleni (31%) bili pripadnici ekstremno desnih organizacija i nogometnih huliganskih grupa.

S obzirom na temu, ovo istraživanje provedeno je uz snažnu svijest o etničkoj pripadnosti/identitetu među učesnicima. Ipak, analiza nudi “etnički slijepo” tumačenje rezultata. Anketa je u prvobitnom dizajnu bila zamišljena tako da se rezultati analiziraju prema pripadnosti etničkoj grupi i da se traže razlike u stavovima, mišljenjima, vrijednostima i karakteristikama ekstremista na osnovu etničkog porijekla. Međutim, preliminarna analiza je zapanjujuće jasno pokazala da je stepen zajedničkih karakteristika među ekstremistima daleko viši od stepena njihovih razlika. Ovakvi nalazi opravdali su promjenu pristupa u analizi, u kojoj je umjesto pravljenja razlike između srpskih, bošnjačkih i hrvatskih ekstremista uvedena inkluzivna kategorija “ekstremiste” s teritorije Bosne i Hercegovine.

**ISTRAŽIVANJE ETNONACIONALISTIČKOG
EKSTREMIZMA U BOSNI I HERCEGOVINI**

3. ANALIZA NALAZA

Ekstremne etnonacionalističke organizacije su veoma učinkovite u proizvodnji neprijatelja, kreiranju narativa o “drugima” i usmjeravanju životnog nezadovoljstva većinskog lokalnog stanovništva prema njima. S obzirom na povijest masovnog nasilja u prošlosti, razlike u tumačenju historije i frustriranost sadašnjim ekonomskim i socijalnim teškoćama, ovakvo usmjeravanje nezadovoljstva na “druge” je i najomiljenija metoda etnonacionalističkih elita u Bosni i Hercegovini. U ovom istraživanju, kad odgovaraju na pitanje zašto se osjećaju ugroženim, ispitanici često ponavljaju “istine” o “drugima” kakve se obično sreću u online diskusijama i redovno ih koriste etnonacionalističke političke elite na nastupima u medijima – poput *Hrvati su marginalizirani od Bošnjaka ili NATO ne želi Srbe u BiH ili Nikome nije važan genocid počinjen nad Bošnjacima*.

S obzirom na to kako je u Bosni i Hercegovini ova vrsta međuetničke podjele i percepcije “drugog” postala normalna, ideja da se elementi ekstremne desnice u zemlji mogu ujediniti preko etničkih linija može izgledati paradoksalno; ali postoji nekoliko tema koje ujedanjuju etnonacionalističke ekstremiste u zemlji – npr. imigracija, nezadovoljstvo zbog endemske korupcije i fenomen nanovo otkrivenog osjećaja religioznosti. Etnonacionalistički narativi također prelaze ideološke granice i ujedanjuju se u mobilizaciji antifeminističkih stavova i promocije “tradicionalne” porodice.

Uočena je tendencija da se odnos između ekstremnih etnonacionalističkih grupa – uključujući huligane i neke grupe bivših boraca – s vodećim političkim partijama otvoreno priznaje, umjesto da se, kako bi se očekivalo, skriva. Može se sa sigurnošću reći da bh. političke partije koje promoviraju nacionalizam pružaju “glavni koncept” i “glavni okvir”¹⁵ za etnonacionalistički ekstremizam. Sličnosti koje se mogu uočiti između narativa vodećih etničkih političkih partija i narativa ekstremnih etnonacionalističkih grupa su:

15 Tamir Bar-On, (2018). “The Radical Right and Nationalism” u: *The Oxford Handbook of the Radical Right*, ur: Jens Rydgren, New York City: Oxford University Press.

- ▶ naglašavanje prijetnji po nacionalni, vjerski ili kulturni identitet
- ▶ odbacivanje multikulturalnosti i njeno predstavljanje kao opasnost ili samo njeno nominalno podržavanje, dok se u stvarnosti (a posebno na lokalnom nivou) zagovara etnička homogenizacija
- ▶ snažno protivljenje imigraciji
- ▶ težnja za etnonacionalnom dominacijom i širenje straha da EU podriva državni suverenitet ili nepovjerenje u EU posebno u pogledu poštovanja državnosti Bosne i Hercegovine.¹⁶

3.1. NEZADOVOLJSTVO ŽIVOTOM I PONAŠANJA PRILIKOM GLASANJA

Rezultati naše analize otkrivaju i ukazuju na neke karakteristike ljudi koje privlače ekstremne etnonacionalističke ideologije u Bosni i Hercegovini, ali, kao što je često slučaj s ovakvim istraživanjem, njihova različitost opovrgava tipični “profil” ili olaku generalizaciju. Međutim, vrijedi spomenuti neke prethodne studije usmjerene na kognitivne i psihološke osnove desničarskih stavova i predrasuda. Nedavna metaanaliza je utvrdila, naprimjer, da su ljudi s nižom kognitivnom sposobnošću skloniji prihvatiti desničarske stavove i da pokazuju tendenciju da imaju više predrasuda prema manjinskim etničkim grupama, dok oni s višom kognitivnom sposobnošću s većom vjerovatnoćom podržavaju ljevičarska uvjerenja i imaju manje predrasuda.¹⁷ Druga studija, u kojoj se razmatraju emocionalne sposobnosti (da se emocije identificiraju, razumiju, izraze i da se njima vlada), na sličan je način ustanovila da ljudi koji prihvataju desničarske ideologije pokazuju nižu emocionalnu sposobnost i vjerovatnije će podržati autoritet i snažno vodstvo te nejednakost smatrati prihvatljivom.¹⁸

Velika većina učesnika u istraživanju Atlantske inicijative (čak 93%) izrazila je zadovoljstvo svojim društvenim životom, a 82% njih je reklo da su zadovoljni svojim ljubavnim životom. Nešto više od jedne trećine (40%) ispitanika također je reklo da je zadovoljno ili veoma zadovoljno prilikama koje im se nude u njihovim gradovima, a jedna trećina (32%) je rekla da su zadovoljni ili veoma zadovoljni prilikama koje su im dostupne u Bosni i Hercegovini.

16 Vidjeti više u Semir Mujkić (2019). “Bosnian Branch of ‘Putin’s Angels’ Enjoys Political Backing”, <https://detektor.ba/2019/03/15/bosnian-branch-of-putins-angels-enjoys-political-backing/?lang=en>; i Nermina Kuloglija, (2020) “Ultra-Right Groups Show Their Face in Bosnian Town”.

17 Emma Onraet, et al., (2015). “The Association of Cognitive Ability with Right-wing Ideological Attitudes and Prejudice: A Meta-analytic Review”, *European Journal of Personality*, 29: 599–621.

18 Alain Van Hiel, et al., (2019). “The relationship between emotional abilities and right-wing and prejudiced attitudes,” *Emotion* 19, br. 5: 917–922.

Ispitanici koji su iskazali manje zadovoljstva životom i poslom imaju tendenciju da više podržavaju nasilni ekstremizam. Oni koji su naveli da nisu zadovoljni svojim društvenim životom (8%) i oni koji nisu zadovoljni svojim ljubavnim životom (18%) pokazali su najveći stepen odobravanja nasilnog ekstremizma.

Zadovoljstvo ličnim i poslovnim životom igra važnu ulogu u procesu radikalizacije. McGregor i dr. zaključili su da su ekstremna uvjerenja determinirana ličnom nesigurnošću, koja je posljedica neuspjeha u postizanju nekog aktivnog cilja. Ekstremna uvjerenja i idealistički način razmišljanja koriste se kao odbrana kada se pojedinci osjećaju nesigurno i suočavaju s ličnom nesigurnošću zbog aktivnih prijetnji njihovim životnim ciljevima (postignućima, vezama).¹⁹ Ljudi koji pokazuju tendenciju da iskažu manje zadovoljstva životom skloni su da budu izloženiji nasilnom ekstremizmu.

Ispitanici koji su iskazali više zadovoljstva svojim društvenim životom pokazuju tendenciju da redovno glasaju na izborima. Unatoč činjenici da su manje od polovine ispitanika stranački aktivisti/članovi, 76% njih je reklo da redovno glasaju, a 14% da ponekad glasaju.²⁰

Istraživanje o “sreći i ponašanju prilikom glasanja” provedeno u Francuskoj nakon predsjedničkih izbora 2017. godine, gdje je došlo do značajnog uspona desničarske populističke kandidatkinje Marine Le Pen, pokazalo je da su “sretniji pojedinci bili manje skloni glasati za nju”.²¹ U Bosni i Hercegovini rezultati istraživanja sugeriraju drugačije obrasce ponašanja prilikom glasanja. Iako postoje mnoge sličnosti između vrijednosti desničarskih partija i etnonacionalističkih partija u Bosni i Hercegovini, a posebno u pogledu vrijednosti koje zagovaraju ekstremističke grupe i pojedinačni ekstremisti u cijeloj Evropi (koji zagovaraju “tradicionalne vrijednosti”, suprotstavljanje LGBT pravima i rodnoj ravnopravnosti i protive se imigraciji), čini se da se ekstremisti u Bosni i Hercegovini razlikuju od onih u Francuskoj sudeći po njihovim iskazanim nivoima osjećanja sreće/nesreće. Viši procenti “sretnih” i “društvenijih” ljudi koji promoviraju etnonacionalistički ekstremizam na lokalnom nivou u Bosni i Hercegovini može sugerirati da to čine kako bi “bili na liniji” i povezali se s dominantnim ekstremističkim političkim diskursom koji dolazi od određenih lidera stranaka kojima pripadaju. Također, moguće je da učesnici u istraživanju nisu bili potpuno iskreni, te da ih je njihov svjetonazor spriječio da istraživačima iskažu lično nezadovoljstvo životom.

19 McGregor, I., Prentice, M., Nash, K. (2013). “Anxious uncertainty and reactive approach motivation (RAM) for religious, idealistic, and lifestyle extremes”. *J. Soc. Issues* 69, 537–563. doi: 10.1111/josi.12028.

20 Ovo je veoma visoka izlaznost u poređenju s brojem stanovnika u BiH, koji su glasali u stopi od 54% na parlamentarnim izborima 2018. godine. Vidjeti: Vijeće Evrope, “ElecData: Bosnia and Herzegovina”, 2020, <https://www.coe.int/en/web/electoral-assistance/elecdata-bosnia-and-herzegovina> (pristupljeno 14. juna, 2020).

21 George Ward, “Happiness and Voting Behaviour”, <https://worldhappiness.report/ed/2019/happiness-and-voting-behavior/> (Pristupljeno 18. februara 2021).

3.2. ULOGA RELIGIJE U PRIHVATANJU EKSTREMNIH ETNONACIONALISTIČKIH POGLEDA

Mada je mnogo toga napisano o uzrocima etničkih sukoba, veza s religijom i dalje je relativno neistražena. Kako navodi Fox, istraživanja o etnonacionalizmu i etničkim sukobima smatraju religiju marginalnom i irelevantnom, i bave se uglavnom ekonomskim i političkim utjecajima i željom za samoodređenjem.²² Međutim, nedavna istraživanja sugeriraju da religija jeste ono što pojačava etnonacionalizam i doprinosi ekstremizmu.²³ Jedan od razloga ovakve interpretacije jeste taj što etnički identiteti ne samo u Bosni i Hercegovini nego i na Zapadnom Balkanu imaju snažnu religijsku dimenziju – međutim većina istraživača studija o konfliktu religiju je tretirala samo kao sastavni element etničke pripadnosti.²⁴ Ovo gledište također potkrepljuju izjave koje su dali ispitanici u ovom istraživanju kod kojih su etnički identiteti u procentu od 97% usklađeni s religijom (Bošnjaci – muslimani; Srbi – pravoslavci; Hrvati – rimokatolici). Nadalje, konflikti koji uključuju vjerske sukobe često su intenzivniji i po svojoj prirodi ostaju nerazriješeni.²⁵ Pošto ovaj dvojni teoretski pristup postoji, mi smo odlučili uključiti i vjersku dimenziju etnonacionalnog identiteta kako bismo istražili da li ona djeluje kao pojačivač ili prigušivač ekstremnih etnonacionalističkih stavova i mišljenja.

Izjave o predanosti religiji

Gotovo svi anketirani izjavili su da religija igra značajnu ulogu u njihovim životima, a tri četvrtine (74%) njih reklo je da prihvata sva učenja i zahtjeve svoje religije.

- ▶ Izvjestan oprez mora se imati prilikom tumačenja tvrdnji o pridržavanju religijskih propisa i normi. Vjera je intimna stvar svakog pojedinca, dok se religija manifestira kroz ispunjavanje obreda i odgovornosti koji zahtijevaju nepokolebljivu predanost, pa je teško provjerljivo u kolikoj mjeri se neka osoba pridržava religije u svakodnevnom životu. Međutim, *potreba ispitanika da iskažu tu predanost* ukazuje na to da religija oblikuje svakodnevni život tih ispitanika na vrlo specifične načine.
- ▶ Također, religija igra ulogu u utjecaju na stavove ispitanika prema drugima i prema nasilnom ekstremizmu. Postoji snažna korelacija između ispitanika koji tvrde da su veoma religiozni i onih koji smatraju da je nasilje opravdano kao osveta ili da bi

22 Jonathan Fox. (2013). *An Introduction to Religion and Politics: Theory and Practice*. London: Routledge; Jonathan Fox, (2015). *Political Secularism, Religion and the States: A Time Series Analysis of Worldwide Data*. Cambridge: Cambridge University Press.

23 John D. Brewer & Bernadette C. Hayes. (2016), "The Influence of Religion and Ethnonationalism on Public Attitudes towards Amnesty: Northern Ireland as a Case Study", *Nationalism and Ethnic Politics*, 22:4, 393-411, DOI: 10.1080/13537113.2016.1239444

24 Frances Stewart. (2009). *Religion versus Ethnicity as a Source of Mobilisation: Are There Differences?* CRISE Working Paper No. 70. Oxford, UK: University of Oxford: Centre for Research on Inequality, Human Security and Ethnicity.

25 Jonathan Fox. (2004). *Religion, Civilization, and Civil War: 1945 Through The New Millennium*, Lanham, MD: Lexington Books.

se odbranila njihova etnička i vjerska grupa. To nadalje otkriva međusobnu povezanost između etnonacionalizma i religije u Bosni i Hercegovini te moć vjerskih ličnosti da nadahnjuju etnonacionalizam.

- ▶ U ovom kontekstu važno je zapaziti da je znatna većina ispitanika (82%) priznala kako malo razmišlja o osnovnim postavkama i ideologiji svoje religije ili religijskog učenja, što implicira da na nekritičan način pristupaju religiji i prakticiraju svoju religiju.

Ovi rezultati potvrđuju značaj održavanja slike “pravog vjernika” među pripadnicima ekstremnih etnonacionalističkih ideoloških krugova u Bosni i Hercegovini. Online istraživanje koje smo proveli također je pokazalo vezu između nekih vjerskih službenika s ekstremističkim grupama i pojedincima u lokalnim zajednicama.²⁶ Može se tvrditi da ova veza između vjerskih službenika i etnonacionalizma krije opasan potencijal, što posebno važi u Bosni i Hercegovini – državi u kojoj je, za mnoge građane, sjećanje na vjerske zvaničnike koji ih obilježavaju kao “druge” i one koji nisu vrijedni još uvijek veoma živo.

Procent osoba s ekstremnim etnonacionalističkim stavom i uvjerenjem da “prihvataju sve što njihova religija od njih zahtijeva” ukazuje na to da se religija još uvijek koristi kao sredstvo za širenje ekstremizma i društvene podjele. Međutim, treba napomenuti da je mnogo ispitanika (82%) izjavilo da svojoj religiji prilaze bez kritičkog pogleda, odnosno bez propitivanja vjerskih učenja ili njihovih tumačenja.

Sektaštvo i percipirana prijetnja za vjersku/etničku zajednicu

Kad im je ponuđena opcija da se “potpuno slažu, slažu, ne slažu ili potpuno ne slažu” s tim da je njihova religija ugrožena, više od jedne trećine (35%) ispitanika odgovorilo je da se u potpunosti slažu. Nadalje, upitani da li sada osjećaju prijetnju za svoju etničku grupu, 52% ispitanika odgovorilo je pozitivno.

- ▶ S obzirom na retoriku kojom se ovi pojedinci “hrane” na ekstremističkim online prostorima (za koje priznaju da ih često posjećuju), ove brojke su možda i niže nego što bi se moglo očekivati.
- ▶ Više od polovine ispitanika, osjeća da je njegova/njena etnička grupa sada ugrožena, što je u skladu sa žestokom retorikom koju istaknuti etnonacionalistički lideri koriste kada govore o “drugima”.
- ▶ Vrijedno je ponovno napomenuti da svi učesnici istraživanja žive u lokalnim zajednicama gdje je njihova etnička grupa većinska i dominantna.

26 U januaru ove godine nekoliko desetaka članova kluba MC Srbi okupilo se u Prijedoru da obilježi pravoslavnu krsnu slavu. To okupljanje obilježeno je zajedničkom fotografijom s vjerskim zvaničnicima koja je stavljena na web-stranicu MC Srbi Prijedor. Vidjeti više u Nermina Kuloglija, Ultra-Right Groups Show Their Face in Bosnian Town, 2020: <https://detektor.ba/2020/05/12/desnicarske-i-neonacisticke-organizacije-neometano-isticu-simbole-u-prijedoru/?lang=en>

Ekstremni etnonacionalistički narativi u Bosni i Hercegovini snažno su povezani s religijom. Među učesnicima u anketi bilo je pojedinaca koji su aktivni na lokalnom nivou u aktivnostima triju zvaničnih vjerskih zajednica – Pravoslavne crkve, Katoličke crkve i Islamske zajednice – i koji nisu krili nastojanja da stvore društvenu podjelu između vjerskih/etničkih grupa. U otvorenim anketnim pitanjima odgovori nekih vjerskih službenika bili su neprijateljski raspoloženi prema drugim vjerskim grupama i zvuče kao recikliranje stereotipa koje propagiraju etnonacionalistički politički lideri i mediji pod njihovom kontrolom. Najčešće ponavljane fraze su: “Oni žele dominaciju nad nama”, “Mi smo ugroženi”, “Ovi (pravosudni procesi) su svi režirani protiv (moje) grupe” i tako dalje.

Religioznost i afektivna socijalna distanca

S obzirom na to da se u Bosni i Hercegovini vodeće političke partije formiraju prema eksplicitnoj etničkoj pripadnosti, važno je naglasiti da je 40% ispitanika odbacilo mogućnost da kao lidera prihvate predstavnika iz drugih identitetskih grupa. I u ovom slučaju, s obzirom na to da su ispitanici bili samo oni koji su javno izražavali ekstremističke stavove, odgovor na ovo pitanje može se smatrati kao nizak procent. Nadalje, ispitanici koji su religiozniji iskazali su tendenciju ka većoj afektivnoj socijalnoj distanci (vidjeti fusnotu br. 12) od drugih etničkih grupa u Bosni i Hercegovini.

Ispitanici su upitani da li bi prihvatili nekoga iz druge etničke ili vjerske identitetske grupe u različitim ulogama ili odnosima, od bračnog ili partnerskog odnosa do uloge radnog kolege.

- ▶ Većina ispitanika (59%) odgovorila je da se ne bi vjenčali s nekim iz druge etničke ili vjerske grupe.
- ▶ Kao što se očekivalo, daleko manje ispitanika primjenjuje ovo ograničenje na radne kolege ili susjede (10%).
- ▶ 27% je reklo da nisu ili ne bi bili sretni da učitelji/ce njihove djece budu iz druge etničke grupe.

Kada uporedimo ove nalaze s nivoima religioznosti, afektivna socijalna distanca se povećava u skladu s izraženim pridržavanjem vjerskog učenja i propisa, ali se isto odnosi i na njihov osjećaj ugroženosti. Također, 60% veoma religioznih ispitanika odbacuje prihvatiti liderstvo ili predstavljanje osoba iz drugih identitetskih grupa. Kad je riječ o bračnim pitanjima, 80% je odgovorilo da se ne bi vjenčali s nekim iz druge etničke ili vjerske grupe. Nadalje, 41% njih je navelo da ne bi bili sretni ako bi učitelji/ce njihove djece bili iz druge etničke grupe, dok 12% ovo primjenjuje na susjede ili radne kolege.

Vjerski autoritet i stavovi o porodici, ženskim pravima i seksualnim slobodama

Mada odgovori vjerskih službenika o “drugima” variraju na način da to odražava trenutne etničke političke saveze, i na državnom i na lokalnom nivou, o određenim temama imaju usklađene stavove.

- ▶ Svi oni vrlo izričito koriste “tradicionalne porodične” vrijednosti i druge patrijarhalne norme kao način da potkopaju ili napadnu sve one koje doživljavaju kao osobe izvan njihovog kruga – poput LGBT+, feministkinja i općenito liberalno orijentiranih osoba.
- ▶ Kroz prizmu vjerskih službenika porodicu čini isključivo heteroseksualni par iste religije i etniciteta, te koliko je moguće imati što više djece – a što se posmatra kao nužnost da bi se održala njihova ugrožena etnička grupa.

Cas Mudde naglašava da je “u samoj srži desničarske rodne politike nastojanje da se kontroliraju žene unutar heteronormativne porodice i da se isključe/kazne oni čija seksualna orijentacija i rodni identitet i iskazivanje nisu u skladu s tim”.²⁷

Ukupno gledano, stavovi učesnika u anketi – posebno onih najekstremnijih – odražavaju stavove koje su u otvorenim anketama izražavali vjerski službenici.

- ▶ U svim etničkim kategorijama 54% učesnika u anketi vjeruje da abortus treba zabraniti, dok 30% njih emancipaciju žene vidi kao prijetnju za porodicu.
- ▶ Zanimljivo je da čak 20% vjeruje da *Zakon o sprečavanju nasilja u porodici* remeti tradicionalne vrijednosti, a isti procent vjeruje da mediji često prenaglašavaju posljedice silovanja.

Uloga religije i etnonacionalizma u Bosni i Hercegovini i dalje ostaje sporno i kompleksno pitanje. Ovo je istraživanje, zajedno s prethodnim, ponovno pokazalo koliko važnu ulogu u uspostavljanju narativa imaju lokalni vjerski zvaničnici ne samo o etničko-vjerskim grupama već i o LGBT zajednici i ženskim ljudskim pravima. Štaviše, ovo istraživanje je pokazalo da zloupotreba religije djeluje kao pojačivač ekstremnog etnonacionalizma i izaziva daljnje podjele. S tim u vezi, prethodna istraživanja, koja su bila fokusirana na pozitivnu ulogu religije u postkonfliktnim društvima, pokazuju da religija može djelovati i kao transformativna doktrina prevazilaženja suprotstavljenih etničkih identiteta u pokušaju stvaranja zajednice. Ta istraživanja ukazuju na prostor u kojem mogu djelovati i mogu se razvijati mehanizmi za prevenciju ekstremizma. Budući da religija ima krupnu ulogu u svakodnevnom životu ispitanika koji imaju ekstremne stavove, Međureligijsko vijeće u Bosni i Hercegovini (MRVBiH)

27 Cas Mudde. *The far-right Today* (2019). Cambridge: Polity Press, str. 10.

aktivni je partner međunarodnih faktora, a predstavnici Međureligijskog vijeća u BiH prisustvuju međunarodnim konferencijama i prezentiraju radove o važnosti religije u sprečavanju ekstremizma i nasilnog ekstremizma.²⁸ Članovi Međureligijskog vijeća i sljedbenici lokalnih vjerskih zajednica pripadaju istim tim vjerskim zajednicama i bilo bi dragocjeno kada bi lokalni religijski zvaničnici odražavali narativ tolerancije i inkluzivnosti koji nudi MVBih na državnom nivou.²⁹ Zbog svega ovoga korisno bi bilo da se u programima MRVBih nađu i edukativne i praktične aktivnosti koje bi tretirale problematiku ekstremnog nacionalizma i desničarskih ideologija s obzirom na to da se MRVBih pokazao kao aktivan i učinkovit partner međunarodnih i domaćih organizacija na programima prevencije nasilnog ekstremizma.

3.3. MIGRACIJSKI TRENDOVI I STAVOVI O OBRAZOVANJU

Mnoge teorije navode da je obrazovanje jedna od najvažnijih institucija za stvaranje etničkog identiteta. Također se navodi da obrazovanje može igrati dvostruku ulogu u post-konfliktnim društvima. S jedne strane, škole mogu imati važan utjecaj na stvaranje socijalne podjele i segregacije među različitim etničkim grupama, dok s druge strane obrazovni sistem može biti preventivni faktor protiv društvenih podjela i graditi otpornost mladih.³⁰

S obzirom na visoki procent (80%) ispitanika koji imaju percepciju da postoji korupcija i nejednakost u obrazovnom sistemu, ne iznenađuje što vidimo da to rezultira velikom spremnošću na migracije unutar zemlje u potrazi za boljim prilikama. Vrijedi zapaziti da se ovo gledište o korupciji doživljava ne samo u pogledu korupcije kao krivičnog djela ili kršenje krivičnog zakona već i kao normativna kategorija – to jest percepcija ispitanika da doživljavaju nejednakost ili marginalizaciju čak i onda kada pripadaju većinskoj grupi u svojim lokalnim zajednicama.

Stavovi i odabiri vezani za migracije

Svaki drugi ispitanik spreman je na preseljenje unutar Bosne i Hercegovine, dok 43% razmišlja o odlasku iz BiH.

28 "Međureligijski dijalog kao doprinos prevenciji nasilnog ekstremizma" ("Interreligious dialogue as the contribution in prevention of violent extremism"), 26. mart 2019. <https://mrv.ba/lat/clanci/vijesti/medureligijski-dijalog-kao-doprinos-prevenciji-nasilnog-ekstremizma/> (pristupljeno 18. februara 2021).

29 Štaviše, dok je religioznost povezana s pozitivnim ishodima, kao što su bolji uslovi života (npr. Carlucci et al., 2015) i zadovoljstvo životom (npr. Bergan and McConatha, 2001), vjerski fundamentalizam i ekstremizam povezuju se s negativnijim ishodima, poput predrasuda (Altemeyer and Hunsberger, 1992), neprijateljstva (Koopmans, 2015) ili čak oružanog sukoba (Cornell, 2005).

30 Gabriella Elgenius & Jens Rydgren (2019), "Frames of nostalgia and belonging: the resurgence of ethno-nationalism in Sweden", *European Societies*, 21:4, 583-602, DOI: 10.1080/14616696.2018.1494297; Kenneth D. Bush and Diana Saltarelli, "The Two Faces Of Education In Ethnic Conflict: Towards a Peacebuilding Education for Children", UNICEF, 2000.

- ▶ Uzevši u obzir političku klimu Bosne i Hercegovine i migracijske trendove koji traju već decenijama, ove brojke ne iznenađuju.
- ▶ Kada se radi o “migriranju” između entiteta unutar Bosne i Hercegovine radi mogućnosti zaposlenja ili boljeg školovanja, gotovo polovica ispitanika je rekla da bi se najvjerojatnije odlučili na preseljenje zbog prilike za bolje zaposlenje ili bolje obrazovanje za njih ili njihovu djecu.

Budući da se pitanje tiče mogućeg preseljenja s teritorije (unutar BiH) na kojoj su se ispitanici osjećali dominantnim u odnosu na druge etničke grupe na teritoriju gdje bi bili manjina, ovaj procent je značajan. On podrazumijeva da je barem jedna trećina onih koji trenutno otvoreno izražavaju ekstremističke stavove spremna da od njih odustane ili da o njima šuti radi boljih prilika za život unutar Bosne i Hercegovine. Kada se radi o onima koji su spremni razmišljati o odlasku iz BiH, procent je sličan (43%).

Stavovi o obrazovanju

Na specifično pitanje o obrazovnom sistemu bilo je razlika u odgovorima osoba koje su u većoj mjeri sklone podržavanju nasilnog ekstremizma i onih koje zagovaraju nenasilni ekstremizam na lokalnom nivou.

- ▶ Bilo je za očekivati da 23% od svih ispitanika koji smatraju da škole u zemlji treba podijeliti na etničkoj osnovi bude u korelaciji s onima koji su izražavali najekstremnije stavove. To znači da oni ispitanici koji podržavaju segregaciju unutar škola u većoj mjeri podržavaju nasilje i nasilni ekstremizam.
- ▶ Ohrabrujuće je da se na pitanje da li sistem “dvije škole pod jednim krovom”, koji i dalje postoji u dijelovima Bosne i Hercegovine, predstavlja sigurnosnu prijetnju, većina (57%) složila se da je tako.
- ▶ Nadalje, zanimljivo je i donekle zbunjujuće kako značajan procent (58%) svih ispitanika navodi da bi škole u cijeloj Bosni i Hercegovini trebale koristiti “isti” nastavni plan i program, međutim, kako nisu bili obavezni specificirati odgovor, analogno njihovim već iskazanim stavovima o ugroženosti vlastite grupe odgovor “isti” nastavni plan i program bi se za svaku zasebnu grupu mogao razumjeti različito, shodno već naznačenih odnosa prema “drugima”.
- ▶ Jedna od tema o kojoj su ispitanici iz svih etničkih grupa jedinstveni, i o kojoj skoro 80% ispitanika ima ujednačene stavove, jeste to da je korupcija najozbiljniji problem bosanskog obrazovnog sistema.

3.4. STAVOVI O DRŽAVI I POVJERENJE U INSTITUCIJE

Transformacija postkonfliktnih društava i posttotalitarnih političkih sistema u stabilne i zdrave demokratije zahtijeva široko rasprostranjenu svijest o legitimnosti tog novog sistema i političko ponašanje koje je u skladu s temeljnim demokratskim normama.³¹

Obećavajuće je da je velika većina ispitanika (75%) u ovom istraživanju odgovorila da principe demokratije treba poštovati. Međutim, većina je (61%) također rekla da je jak vođa važniji od demokratije i, kad se ispitanici podijele po etničkoj pripadnosti, rezultat ukazuje na veće simpatije prema ličnostima poput Putina, Erdogana ili Orbana u odnosu na demokratsko liderstvo. To ukazuje da su učesnici skloni prihvatanju nedemokratskog liderstva, kao i liderstva koje je spremno uništiti opoziciju i vršiti neprihvatljivu kontrolu građana.

Lavrič i Bieber su u svojoj nedavnoj studiji utvrdili da postoji porast podrške autoritarnim liderima na Zapadnom Balkanu. Oni naglašavaju: kada se konkurentski autoritarni režimi ukorijene, postaje vjerojatnije da će medijski narativi i politička propaganda težiti normalizaciji i aktivnom promicanju snažnog vodstva, što logično rezultira u vidljivim promjenama u javnom mnijenju.³²

Većina ispitanika u ovom istraživanju vjeruje da je jako liderstvo kompatibilno s demokratijom. Pored toga, ogromna većina ispitanika pokazala je nepovjerenje u formalne institucije. Ukupno 72% je odgovorilo da državne institucije Bosne i Hercegovine (policija, pravosuđe i vlada) ne tretiraju sve građane jednako.

- ▶ 82% se složilo da su zakoni previše komplicirani, što omogućava vlastima da manipuliraju građanima. Odbacivanje demokratije može se povezati s činjenicom da su skoro svi ispitanici skeptični u vezi s tim da li su zakoni i institucije uspostavljeni tako da njih štite ili da koriste onima na vlasti.
- ▶ Na entitetskoj razini, tri četvrtine ispitanika Hrvata navelo je da se institucijama u Republici Srpskoj i Federaciji BiH ne može vjerovati da jednako postupaju prema svima.
- ▶ Značajno je također da ispitivanje podataka izvan etničkog aspekta otkriva da su fudbalski huligani bili oni koji su najčešće navodili kako neće poštovati zakon – iza kojih ne slijede pripadnici krajnjih desničarskih grupa, već ljudi koji sebe identificiraju kao simpatizeri krajnje desnice. Prema ovim podacima, ovi simpa-

31 Richard Gunter with Jose Ramon Montero, "Attitudes Toward Democracy in Seven Countries: Dimensional Structure and Behavioural Correlates": <http://www.globalbarometers.org/publications/16af8809e9d3b6d9d4a9a967c94f3357.pdf>

32 Miran Lavrič & Florian Bieber: (2020). "Shifts in Support for Authoritarianism and Democracy in the Western Balkans, Problems of Post-Communism", 8.

tizeri mogu predstavljati više neku vrstu sigurnosne prijetnje tipa “usamljeni vuk” nego sami pojedinci koji su se priključili organiziranim krajnjim desničarskim grupama.

- ▶ Slično tome, kada su upitani da rangiraju sigurnosne probleme sami za sebe i za Bosnu i Hercegovinu općenito, 91% ispitanika, među svim etničkim kategorijama u BiH, vjeruje da je korupcija prvi i najvažniji sigurnosni problem, dok njih 87% stavlja organizirani kriminal na drugo mjesto kao najznačajniji sigurnosni problem.

Ovi nalazi zabrinjavaju iz nekoliko razloga. Povjerenje je ključni element uspjeha širokog spektra javnih politika koje ovise o odgovoru, saradnji ili poštivanju zakona od strane građana. Institucije trebaju doprinosti stabilnosti, posebno u vremenima neizvjesnosti, te odgovoriti na očekivanja. U vremenima globalnih političkih previranja, kada su osporavaju temelji multilateralizma, a nove ekonomske sile pokazuju mišiće širom svijeta, nesumnjivo je još važnije imati institucije od povjerenja. Ovo također govori o potrebi da se “deradikaliziraju” političke stranke kako bi se izgradile jake demokratske institucije, jer ljudi koji ne vjeruju u zvanične institucije mogu podržati *ad hoc* (para)formacije i (para)institucije koje će im pružiti izvjesnost i sigurnost.

Rezultati također pokazuju da je nizak stepen povjerenja u vlasti pod utjecajem percepcija ispitanika o visokom nivou korupcije same vlasti. To sugerira da ispitanici više strahuju od kriminala “bijeke kragne” (političke korupcije i visoko organiziranog kriminala) uzimajući u obzir izuzetno slabu vladavinu prava. Štaviše, ovo bi moglo objasniti zašto su visoki nivoi korupcije i nesigurnosti povezani s povećanom vjerovatnoćom iskazivanja simpatija prema nasilnom ekstremizmu.

Neki će ustvrditi da se to već dogodilo u odnosu na medijske prostore, jer toliko ljudi sada vijesti traži online, izvan tradicionalnih kanala i medijskih kuća. Ovo istraživanje otkrilo je vrlo nisko povjerenje u bosanske medije, pa tako samo 17% ispitanika medije smatra objektivnim. Zanimljivo je da jedan sklop nalaza također sugerira da oni ispitanici koji doista vjeruju i smatraju da mediji nude objektivnu sliku stvarnosti u većoj vjerovatnoći pokazuju podršku nasilnom ekstremizmu.

**ISTRAŽIVANJE ETNONACIONALISTIČKOG
EKSTREMIZMA U BOSNI I HERCEGOVINI**

4. KONFLIKT, SIGURNOST I IMIGRACIJA

Na pitanje o mogućnosti rata i vojne mobilizacije, znatnih 46% ispitanika reklo je da bi se bez oklijevanja mobilizirali u slučaju rata. S druge strane, 47% je reklo da bi u slučaju rata napustili zemlju.

- ▶ Spremnost ispitanika da se mobiliziraju u slučaju rata ne poklapa se s osjećajem nesigurnosti u svakodnevnom životu s obzirom na to da je ogromna većina ispitanika (87%) rekla da se osjećaju sigurnim u gradovima u kojima žive.

U ovom dijelu upitnika uključeno je otvoreno pitanje koje su istraživači postavili kako bi razumjeli zašto se pojedinci možda ne osjećaju sigurno u *vlastitom* gradu ili entitetu, ali većina ispitanika je, umjesto toga, odgovorila zašto se osjećaju nesigurno u *drugom* gradu ili entitetu. Jedan od najčešćih odgovora bio je da ih ne bi zaštitili korumpirani službenici za provedbu zakona.

Ispitanici su također tvrdili da u Bosni i Hercegovini postoje jasne, nevidljive linije, preko kojih određene skupine jednostavno ne prelaze. Jedan je Hrvat primijetio, naprimjer, da “mi sa zapada ne idemo u istočni dio Mostara jer tamo ima muslimana i nismo prihvaćeni”. Drugi su etničke tenzije u Bosni i Hercegovini definirali kao trajne i nefleksibilne. Srpski ispitanik, koji je tokom rata živio u Federaciji BiH, navodi kako se “nikada nije osjećao sigurno” i rekao je “to se nikada nije promijenilo”. Ispitanik Bošnjak dalje navodi kako su “jednom klali, i opet će”. Neki ispitanici također smatraju da drugi ljudi mogu identificirati njihovu etničku pripadnost na osnovu fizičkih karakteristika i da ih to na mnogim mjestima čini manje sigurnima. Jedan ispitanik Srbin izrazio je osjećaj da “svi me u Federaciji BiH čudno gledaju. Nije mi ugodno putovati Federacijom ili čak zaustavljati se na benzinskoj pumpi. Osjećam da svi znaju da sam Srbin”. Slično tome, brojni su drugi ispitanici rekli da ih samo njihova nacionalnost izlaže riziku u dijelovima Bosne i Hercegovine, odgovarajući da se ponekad osjećaju ugroženima jednostavno “zato što sam Hrvat” ili “zato što sam Bošnjak”.

Godine 2017. Bosna i Hercegovina je doživjela veliki porast imigracije, a od 2018. godine blizu 70.000 izbjeglica i migranata stiglo je u BiH zapadnobalkanskom migracijskom

rutom.³³ Koristeći se nezakonitim načinima dolaska, većina migranata su iz Sirije, Libije, Palestine, Afganistana, Irana, Alžira i Iraka.³⁴

Skoro jedna četvrtina (22%) svih ispitanika rekla je da je nasilje koje nad migrantima vrši policija Republike Hrvatske opravdano.

Osjećaj velikog broja ispitanika da su isključeni ili da su na meti drugih grupa ne pretvara se u empatiju prema imigrantima. Ovaj nedostatak empatije povezan je sa islamofobijom među podržavateljima krajnjih desničarskih skupina. Ipak, ako još jednom razmotrimo podatke mimo etničke pripadnosti, fudbalski huligani i simpatizeri krajnje desnice najviše podržavaju primjenu nasilja nad migrantima.

U Bosni i Hercegovini upravo su gledišta etnonacionalista o imigraciji i samim imigrantima ono što najčešće ujedinjuje ekstremiste iz svih triju etničkih identitetskih grupa, od kojih svaka imigrante predstavlja kao "uljeze". Zapravo, 56% ispitanika u ovom istraživanju je reklo da migranti nisu dobrodošli u BiH. To ne iznenađuje s obzirom na to da se migranti ocrnjuju i u prevladavajućem političkom diskursu i od krajnjih desničara. Nadalje, u online prostoru krajnje desne grupe pokazuju tendenciju da plasiraju teorije zavjere o migrantima ili da postavljaju lažne vijesti koje preuveličavaju nasilje koje čine migranti. Sve to je doprinijelo stigmatizaciji migranata i njihovom prikazivanju kao nekoga ko manje zaslužuje podršku, kao nekoga ko se nije u stanju uklopiti u društvo i kao osobe koje izazivaju probleme. Taj proces predstavljanja migranata kao "drugih" primjećuje se u mnogim društvima i koristi se za opravdavanje nasilja i mržnje većinskih grupa prema manjinama.

33 European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations. Fact sheet. Available at: https://ec.europa.eu/echo/where/europe/bosnia-and-herzegovina_en

34 Ujedinjene nacije, (2018). Refugee and Migrant Situation in Bosnia and Herzegovina. Multi-cluster/sector Initial Rapid Assessment (MIRA) Maj 2018. Dostupno na: file:///Users/admin/Downloads/UNCT_BiH_MIRA_Full%20report_May2018.pdf

ZAKLJUČNE OPSERVACIJE I PREPORUKE

Ovo istraživanje doprinosi razumijevanju porasta ekstremno desnih ideja u Bosni i Hercegovini te objašnjava kako regionalni i međunarodni kontekst služi kao platforma za procvat takvih organizacija i narativa. Desničarske stranke su već izvjesno vrijeme na sceni u Evropi. Antiimigrantski narativi sve su više u porastu u posljednjem desetljeću. Mržnja i diskriminacija prema Romima bila je predugo dio kulture Istočne Evrope i tome se nije posvećivala odgovarajuća politička ili zakonska pažnja. Napori na ostvarenju rodne ravnopravnosti diljem svijeta, a i u Bosni i Hercegovini, rezultirali su neporecivim zakonskim i praktičnim rezultatima, međutim vjerski službenici i konzervativne političke ličnosti tome se snažno suprotstavljaju. Koncept rodne ravnopravnosti poljuljan je populističkim narativima o ugroženosti tradicionalnih i "porodičnih" vrijednosti. Vjerske organizacije veoma snažno brane tradicionalne vrijednosti i patrijarhat. Kritika mizoginije, patrijarhata i toksične muškosti je važna, ali je i dalje ograničena na krugove aktivista i intelektualnih elita te jedan dio mlađe populacije. Analiza online medija pokazuje da velika većina desničarskih grupa opsesivno prikazuje vjerske simbole ističući desničare kao česte goste u svim bogomoljama, te nerijetko otvoreno pokazujući kako u svoje redove uključuju vjerske službenike.

Istovremeno, Bosna i Hercegovina suočena je s nizom problema. Nacionalističke političke stranke promoviraju etno-nacionalističku agendu čije širenje je ključno za njihovo postojanje, dok također svakodnevno hrane narative desnice. Ponavljajuće poruke ugroženih Hrvata, Srba i Bošnjaka himna su političkog diskursa u BiH. Nedavno smo bili svjedoci kako su pokušaji suočavanja s pandemijom COVID-19 i kaznenog gonjenja korupcije povezane s COVID-19 odmah izmanipulirani kao napad na etničku pripadnost. Pored toga analiza društvenih mreža, pokazuje da je velika većina desničarskih skupina opsesivna u prikazivanju vjerskih simbola te da su često gosti u crkvama ili uključuju sudjelovanje svećenstva u svoje redove.

Oснаživanje žena pojavilo se kao složeno pitanje u našem istraživanju. Iako znamo da krajnja desnica ne podržava osnaživanje žena i ravnopravnost spolova općenito, među našim ispitanicima članovi ekstremnih srpskih organizacija pokazali su određenu sklonost

prema osnaživanju. To se može objasniti činjenicom da žene u Srbiji počinju zauzimati važna mjesta u pokretima krajnje desnice. Međutim, to ne znači da će se članice zalagati za demokratske ideje o ravnopravnosti spolova, već za tradicionalnu zaštitu žena.

Čini se da su desničarske grupe sklone teorijama zavjere i pokušajima da se kompleksni politički i ekonomski svijet pojednostavljeno tumači argumentacijom niskog nivoa kompleksnosti. Okrivljavanje Georgea Sorosa ili Billa Gatesa, ili odvratanje ljudi od imunizacije način je na koji ljudi pojednostavljuju realnost umjesto da sagledaju dublje uzroke političkih problema – kao što su korupcija, nezaposlenost ili nizak životni standard. Politički narativi o ugroženosti etničkih grupa ili o ratnim zločincima “kojima se nepravедno sudi” skreću pažnju sa stvarnih egzistencijalnih problema. Odnos prema drugome, okrivljavanje, traženje žrtvenog jarca i viktimizacija vlastite identitetske grupe narativi su koje koriste i vodeće nacionalističke stranke, ali ih koriste i za nekoliko stepeni pojačavaju ekstremisti. Kada se razmatra krajnje desni spektar, političke partije i vjerski zvaničnici zauzimaju mainstream ili središnju poziciju na krajnjoj desnici, dok ekstremna desnica ne stoji nasuprot mainstreamama, već na kraju tog spektra. Kako naći izlaz iz ovoga predstavlja glavni izazov.

PREPORUKE

Utisak je da vodeći mediji, obrazovni sektor i druge institucije nisu spremni suočiti se s narativima koji dolaze iz krajnje desnog spektra. Ovdje se može pretpostaviti i neznanje o opasnim trendovima i problemima koje krajnja desnica proizvodi u Evropi i Sjedinjenim Državama, a što nekada u opasnost dovodi i najjače demokratije današnjice. Međutim, neznanje očito nije usamljeno. Velika je vjerovatnoća da se uz neznanje uklapa “zgodan brak” nacionalističkih stranaka koje u desničarskim narativima pronalaze svoju korist za mobilizaciju glasača tokom izbora i efikasno i jeftino osiguravaju opstanak na vlasti unatoč katastrofalnim rezultatima. Ovaj “nečasni savez” (*unholy alliance*) zapravo se stvara po uzoru na neke evropske demokratije u kojima su vladajuće stranke ciljanim jačanjem desničarskih stranaka nastojale oslabiti i potpuno uništiti opoziciju, a kao najbolji primjer ove dinamike je Njemačka i rast AfD-a, koji je iz marginalne krajnje desničarske stranke izrastao u ozbiljnu političku prijetnju, a u nekim zemljama EU uspio putem koaliranja postati dio vlasti. Slična politička kretanja i taktike vladajućih stranaka se već mogu nazrijeti i na Zapadnom Balkanu, a za što je Srbija najbolji primjer u kojoj je opozicija gotovo uništena upravo ciljanim uzgojem krajnjih desničarskih stranaka i grupa.

O negativnim efektima aktivnosti krajnje desnice rijetko se govori i čini se da su ti efekti prihvaćeni i da se smatraju normalnim. Preporuke u nastavku razrađene su i potvrđene kroz radionice Atlantske inicijative s raznim učesnicima koji se angažiraju u borbi protiv etnonacionalističkih, krajnje desnih utjecaja i snaga koje podrivaju ljudska prava u Bosni i Hercegovini.

- ▶ Podržati nezavisne medijske kuće da budu partneri s organizacijama civilnog društva kako bi se vodio dijalog o krajnje desnom diskursu.
- ▶ Inicirati javnu raspravu na lokalnom nivou o historijskom revizionizmu i naglasiti historijske periode mirnog suživota među raznim etničkim grupama u Bosni i Hercegovini.

- ▶ Organizacije civilnog društva ohrabriti da doprinesu razvoju jedne nove strategije i akcionog plana za sprečavanje nasilnog ekstremizma, uz korištenje preporuka zasnovanih na činjenicama.
- ▶ Prezentirati rezultate istraživanja o štetnim političkim posljedicama krajnjeg desnog diskursa i njegovim negativnim efektima na manjine, posebno političarima koji promoviraju retoriku nacionalnog ekskluziviteta i homogenizacije.
- ▶ Suprotstaviti se lažnim vijestima i teorijama zavjere s jasnim porukama i odgovorima; te poruke učiniti dostupnijim prosječnim pripadnicima javnosti.
- ▶ Intenzivirati rad s pravosuđem radi krivičnog gonjenja govora mržnje i prijetnji kao što su poticanje na nasilje. Politika treba osigurati odgovarajuće zakonske osnove, a pravosuđe treba pokazati odlučnost u sankcioniranju ekstremističkih poziva na nasilje.
- ▶ Suprotstaviti se podršci desničarskim grupama koje dolaze iz Rusije, uz istovremenu podršku izgradnji mira i demokratizaciji.
- ▶ Staviti van zakona sve ekstremne desničarske organizacije, ne samo na osnovu njihovog programa već i njihovih javnih poruka i aktivnosti.
- ▶ Sadašnji izborni zakon ide u prilog političarima koji zagovaraju etničku isključivost u svojim izbornim kampanjama. Stoga je nužno raditi na promjeni izbornog zakona u okviru čega će se ugraditi i zakonska rješenja kojima bi se zakonski moglo suprotstaviti promoviranju netrpeljivosti prema ugroženim grupama, govoru mržnje i poticanju nasilnog ekstremizma, posebno tokom izbornih kampanja.
- ▶ Nastaviti raditi na usvajanju antifašističkih politika, s jasnim setom preventivnih mjera.
- ▶ Uključiti aktivnije vjerske zajednice u programe obrazovanja i širenja svijesti o opasnostima krajnjih desničarskih organizacija i narativa po same tradicionalne vjerske zajednice, a posebno kroz Međureligijsko vijeće u BiH kao u slučaju programa sprečavanja nasilnog ekstremizma.
- ▶ U novoj strategiji i akcionom planu za sprečavanje terorizma definirati i identificirati krajnje desni ekstremizam kao prijetnju po mir i sigurnost.

U Bosni i Hercegovini je retorika podjele postala nešto normalno i koristi se kao izgovor za mnoge ekonomske, političke i razvojne nedostatke države. U isto vrijeme vitalno bosansko civilno društvo, nezavisne medijske kuće, dobro informirani građani i neki rijetki politički glasovi aktivno djeluju kako bi pružili protutežu etnonacionalističkim klišejima. Takvi glasovi su od ključnog značaja za redefiniranje bosanskog društva danas.

RECENZIJE

Izbjegavajući uobičajene razlike između tri konstitutivna naroda u zemlji—Bošnjaka, Srba i Hrvata—koje su prisutne u većini istraživanja u Bosni i Hercegovini (BiH), Atlantska Inicijativa je u ovom izvještaju pokazala da među etnonacionalističkim ekstremistima iz sve tri grupe postoji mnogo više sličnosti, nego razlika. Ključna tačka u njihovom izvještaju je diskusija i analiza stavova prema nasilju; autorice pokazuju da su, između ostalog, niski nivoi obrazovanja, nezadovoljstvo životnim okolnostima, primjetna religioznost (bez obzira na vjeroispovijest) i otpor pomirenju između različitih etničkih grupa povezani sa prihvatanjem ili podrškom nasilju. Kako se države širom svijeta suočavaju sa sve većom prijetnjom od desničarskog ekstremizma, nalazi poput ovih ključni su za istraživače i kreatore politika.

*Bitno je da nam ovaj izvještaj pokazuje kako mainstream u BiH omogućava ekstreme: glavne (mainstream) etnonacionalističke političke stranke kojima više koriste podjele, nego jedinstvo, učvršćuju i jačaju etničke razlike. Iz izvještaja saznajemo kako ove stranke, namjerno ili ne, postavljaju temelje za ekstremnije i čak nasilne verzije etnonacionalizma. Ali isto tako saznajemo npr. da su rodna ravnopravnost i izražavanje pomirljivih stavova prema drugim etničkim grupama (npr., podržavanje odnosa između pripadnika različitih etničkih grupa) povezani sa **slabijim** prihvatanjem ili podržavanjem nasilja, a ovaj zaključak ima implikacije po naše šire razumijevanje nasilnog ekstremizma. Isto tako, izvještaj pokazuje da opasna mješavina stavova koji su prisutni u Evropi i šire postavlja temelj za tzv. “neliberalnu demokratiju” u BiH—građani nemaju povjerenja u političke institucije svoje države, a istovremeno vjeruju da joj je potrebno snažno liderstvo.*

Sve u svemu, u ovom izvještaju je istaknuta potreba za suprotstavljanjem ekstremnim etnonacionalističkim idejama i grupama, kao i ličnostima koje ih promoviraju, kako oni ne bi postali prihvaćeni kao normalni—što je izazov ne samo za BiH, nego i cijeli Balkan i šire.

Michael Colborne

Novinar, Bellingcat

Stipendist praktičar u oblasti politika,

Centar za analizu radikalne desnice (CARR)

Ova studija predstavlja važan novi korak ka detektiranju prijetećih trendova koji imaju potencijal ozbiljno ugroziti fragilno tkivo bosanskohercegovačkog društva i države. Relevantnost ali i znanstvenost ovog istraživanja potvrđuju sami nalazi do kojih su autorice došle u analizi, a koji korespondiraju ranijim istraživanjima sličnog opsega, poput personalnog statusa neke osobe, njene ekonomske stabilnosti i obrazovanosti, te kognitivne i psihološke sposobnosti.

Posebno važni nalazi ove studije su oni koji govore o psihološkim profilima i ponašanjima ljudi na osnovu njihovih ličnih životnih stilova, stepena sreće ili društvenosti, koji u BiH donekle odudaraju od evropskih obrazaca. Kada je u pitanju religija, njena važna uloga u formiranju stavova o drugima i nasilnom ekstremizmu prepoznata je u ovom istraživanju. I sama analiza podataka u ovom istraživanju najopsežnije je zahvatila upravo utjecaj religije u formiranju i prihvatanju etnonacionalističkih pogleda pri čemu su autorice Halilović i Veljan sagledale različite dimenzije posvećenosti, tumačenju i shvatanju religijskog kod ispitanika. U kontekstu religijskog faktora, veoma je bitno da se ova studija prema fenomenu religioznosti odredila neutralno i nepristrasno s obzirom na dosadašnju dominaciju istraživanja koja su u fokusu imale islamistički ekstremizam koji je zasnovan na radikalnim i ekstremnim tumačenjima islama. S obzirom na prirodu i manifestacije desničarskog i etnonacionalističkog ekstremizma i njegovih ideološka izvorišta u različitim religijskim tradicijama, kako u BiH tako i u širem regionu te općenito u Evropi, ovakav pristup će biti važan korak i poticaj drugim istraživačima da osvijetle radikalna tumačenja i zloupotrebe pravoslavnih i katoličkih kršćanskih tradicija i njihovo uprežanje i inkorporiranje u etnonacionalističke i krajnje desničarske narative i stajališta.

I na kraju, ključni nalazi ovog istraživanja koji su identificirali međupovezanosti krajnjeg desnog spektra, političkih partija i vjerskih zvaničnika, te upozorili da korupcija, organizirani kriminal i političari predstavljaju najozbiljniju sigurnosnu prijetnju u BiH, dovoljno su alarmantan poziv na akciju svih relevantnih faktora iz šire društvene zajednice.

Mirnes Kovač

Novinar i politički analitičar